

**Микола БАНДРІВСЬКИЙ,
Віталій КОНОПЛЯ**

НОВІ ЗНАХІДКИ НАВЕРШЯ БУЛАВ І БОЙОВОГО МОЛОТА ДОБИ ЕНЕОЛІТУ – РАННЬОЇ БРОНЗИ З ВЕРХНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

На особливу увагу заслуговують кілька зразків ударної кам'яної зброї ближнього бою: два кам'яні навершя булав і одне навершя бойового молота.

Кожне навершя згаданих булав має іншу форму. Перше з них знайдене на поч. 1990-тих років в с. Вівня Стрийського району Львівської області (рис. 1). Навершя округлої форми, зверху і знизу легко сплющене, бічна поверхня корпусу вкрита 7-ма широкими вертикальними

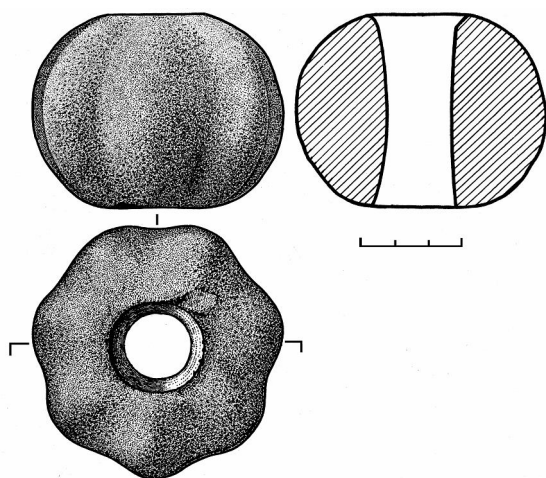

Рис. 1. с. Вівня Стрийського району Львівської області. Кам'яне навершя булави (рис. В. Панковського)

Fig. 1. Vivnja, Stryj district, L'viv region. Stone mace's head (drawn by V. Pankov's'kyj)

канелюрами із згладженими краями, які плавно опускаються до обох країв наскрізного отвору. Діаметр виробу – 7,4 см, висота – 5,7 см, діаметр наскрізного отвору в центральній частині – 1,9 см, а ближче до лійчасто розширених країв – 2,4-2,6 см; ширина канелюр – близько 3,0 см кожна.

Кам'яне навершя другої булави знайдене в с. Нові Стрілища Жидачівського району Львівської області і нещодавно передане до Археологічного музею Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (рис. 2). Воно має значно вишуканішу і пропорційнішу форму, гарно відполіроване і просвердлене. Корпус навершя низький, приплюснутий, на тулубі виступають чотири півсферичних виступи, один з яких наполовину ушкоджений (надколотий – ?). В нижній частині отвору для дерев'яного руків'я спеціально для міцності виробу залишено

кільцеподібний валик, прикрашений нерегулярно розміщеними скісними насічками (рис. 2). Діаметр навершя – 6,4 см, висота – 4,6 см, ширина втулки з рельєфним валиком – 3,2 см, діаметр півсферичних опуклин – 3,6-3,7 см. Виріб зроблений з біло-сірого каменя талькової породи. Сліди тривалого використання на місці напівсколотої сфероподібної опуклини свідчать, що виробом, після того, як він перестав бути придатним, ще якийсь час користувалися (можливо як розтирачем або лошилом).

Третя знахідка – кам'яне навершя бойового молота зі с. Корчич Городенківського району Івано-Франківської області. У 1983 р. В. Конопля замалював цей предмет зі збірки кабінету історії місцевої школи. Навершя в плані має сильно видовжену овальну форму з плавно заокругленими торцями (рис. 3). З обох боків наскрізного отвору є симетрично розташовані півсферичні виступи для додаткового зміцнення виробу. Ще одна така півсферична опуклина знаходиться в центрі його поверхні, через яку просвердлений вертикальний отвір. В профіль навершя має плавно опущені донизу кінці, які сприяли кращому балансуванню виробу під час нанесення удару. Довжина навершя молота – 9,6 см, ширина (з урахуванням товщини півсферичних опуклин) – 5,2 см, товщина біля торців – 2,9-3,1 см, ширина біля торців – 3,1-3,5 см, діаметр верхньої півсферичної опуклини – 3,8 см, розмір бічних овальних опуклин – 3,0 x 3,9 см, діаметр наскрізного отвору – 1,4 см (рис. 3).

Найдавніший різновид булави репрезентує кам'яне навершя з Нових Стрілищ, яке відносимо до типу “низьких приплюснутих з чотирма виступами” булав за класифікацією

С. Братченко [1976, с. 147] або ж до хрестоподібних булав маріупольсько-бородінського типу за класифікацією В. Клочка [2002, с. 22-30]. Дуже близьке за формою кам'яне навершя походить із захоронень II-го періоду відомого Маріупольського могильника (Донецька область), який був досліджений М. Макаренком 1930 р.* Сьогодні це поховання II-го періоду

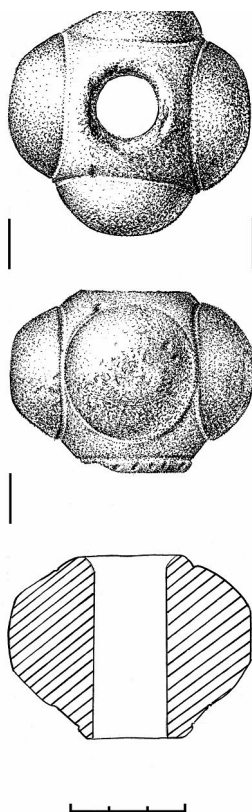

Рис. 2. с. Нові Стрелища Жидачівського району Львівської області. Кам'яне навершя булави (рис. 1. Принади)
Fig. 2. Novi Strilyshcha, Zhydachiv district, L'viv region. Stone mace's head (drawn by I. Prynada)

синташтинсько-потаповському кургані № 8 на могильнику в Потаповську [Клюшко, 2002, р. 26-27]. В аморейсько-хурито-хетському середовищі II тис. до нар. Хр. широке використання булав було пов'язане, як вважають, також і з метою отримання не дуже покаліченого, а лише оглушеного полоненого для подальшого його використання як раба чи воїна [Горелик, 2003, с. 51-53].

По-друге, булави за певних обставин могли виконувати сакральню-репрезентативну функцію, тобто, бути свого роду інсигніями влади. Про "неутилітарне" (або, не лише про таке) призначення вищеописаної булави з Нових Стрелищ може свідчити дуже м'яка, як для цього

Маріупольського могильника зараховують до виділеної В. Даниленком нижньодонської культури Маріупольської нео-енеолітичної культурно-історичної області і датують (дати некалібровані) другою половиною V-поч. IV тис. до нар. Хр. [Котова, 1996, с. 179]. Інші аналоги до кам'яного навершя з Нових Стрелищ походять з пам'яток пізнішого часу, але це вже булави з круглим або видовженим яйцеподібним корпусом, чим суттєво відрізняються від маріупольського і ново-стрелицького екземплярів.

Навершя булави з Вівні має найближчі аналогії в ареалі катакомбних культур Дніпро-Бузького межиріччя** і Передкавказзя. Так, найраніші зразки булав з канелюрованими навершями зафіксовані в Каланчаку [Братченко, Шапошникова, 1985, с. 412, рис. 110, 26] та біля Волчанська (за усною інформацією А. Кубишева – [див.: Кошко, 2001, с. 286]. Оздоблення кам'яних виробів канелюрами, на думку К. Попової, є однією з найхарактерніших особливостей техніки обробки каменю носіями катакомбних культур [Попова, 1955, с. 167-168].

Призначення цього виду зброї ближнього бою було двояким. По-перше, утилітарним, оскільки сильний удар булавою завдавав важкі рани. В доказ бойового застосування кам'яних булав можна привести, вслід за Кузнецовим і Хохловим [1998, с. 33], приклад поранення від цього виду зброї у черепі людини, останки якої були розчищені в

* В Маріупольському могильнику, – пише Я. Пастернак, було "...122 поховання, розміщені кількома шарами одне над одним у довгій ямі (?) засипаній червоною охристою глиною...Всі кістяки лежали випростані на спині, між жінками була одна з дитиною на руках. На покійниках виявлено дуже багато прикрас, нашитих коліс на одязі, іноді від стіп до голови. Були це й кам'яні намистини, платівки з розколюваних ікловин кабана, вирізьблені з кісті фігурки тварин.. Біля покійників були також знаряддя праці: великі крем'яні ножі, шкребачки, сокири, зрідка крем'яні вістря до списів і стріл, а також кам'яні хрещаті навершиники булав, можливо, відзнаки голови роду. Такі самі "начальницькі знаки" знайдено на Побужжі (с. Людавка біля Вінниці) та на Київщині" [Пастернак, 1961, с. 119-120].

** Автори висловлюють глибоку вдячність п. В. Отроценку за надану допомогу в опрацюванні навершя булави з Вівні.

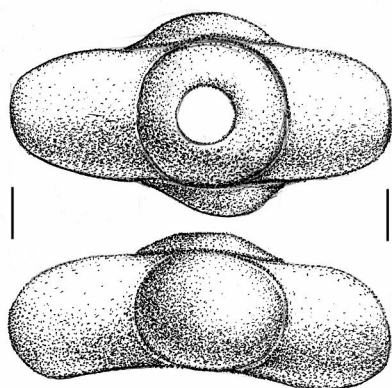

Рис. 3. с. Корчич Городенківського району Івано-Франківської області. Кам'яне навершя бойового молота (рис. І. Принади)

Fig. 3. Korchych, Horodenka district, Ivano-Frankivsk region. Stone battle-hammers head (drawn by I. Prynada)

типу зброї, порода – на кшталт тальку. Тут слід згадати, що і два навершя булави із значно пізнішого Бородинського скарбу (які, до речі, також мають на корпусі по чотири півсферичні опуклини), згідно з описом Т. Попової, зроблені з “...білого каменя талькової породи”. Нещодавно ще раз висловлено сумніви у лише бойовому використанні кам'яних булав “мариупольсько-бородинського типу” оскільки, глинистий сланець, з якого ці навершя були виготовлені, хоча і досить пластичний для обробки, однак, зам'який, щоби слугувати в якості зброї [Клоцько, 2002, р. 26-27]. Звідси дослідник робить припущення, що “... є причини для сумніву в тому, що їх (булави – М.Б., В.К.) використовували як зброю. Найімовірніше, це були предмети церемоніалу, – пише дослідник, – хоча я можу й помилятися щодо властивостей цього каменя” [Клоцько, 2002, р. 26-27].

Із вищенаведеного можемо зробити висновок, що впродовж енеоліту – раннього періоду епохи бронзи у Верхнє Придністров'я проникали імпульси із середовища культур східнолісостепової і степової зон сьогоденної України. Нинішній стан досліджень дозволяє припускати, що мову слід вести не стільки про імпорти (булави, бойові молоти), як про велику ймовірність фізичної присутності у верхньопридністровському регіоні вихідців із азово-причорноморських культур [Бандрівський, 2005, с. 135-173; 2005а, с. 7-23]. Дослідження в цьому напрямку мають великі перспективи. Вплив південноукраїнських степових культур на утворення і розвиток автохтонних (?) спільнот заходу Українського Лісостепу до останнього часу залишався явно недооціненим. Зрештою, як і вплив ранньоскотарських спільнот на Центральну Європу в цілому. Імпульси, які виходили із азово-причорноморських степів за посередництвом Поділля і Верхнього Придністров'я знайомили тогочасні центральноєвропейські племена із більш прогресивною металургією і металообробкою (навики якої були запозичені у близькосхідносередземноморських цивілізацій), зрештою – конярством і першими найранішими навиками вершництва.

ЛІТЕРАТУРИ

Братченко С., Шапошникова И.

1985 Катакомбная культурно-историческая общность // Археология Украинской ССР. – К. – С. 403-428.

Бандрівський М.

2005 Роль азово-причорноморських степових культур у походженні і розвитку скотарської спільноти на заході Подільської височини (3700-2900 рр. до нар.Хр.) // МДАПВ. – Львів. – Вип. 9. – С. 135-173.

2005а Дві хвили скотарської індоєвропейської експансії на Верхнє Подністров'я (за матеріалами кам'яних антропоморфних стел IV- поч. III тис. до нар. Хр.) // Історія релігій в Україні. – Науковий щорічник. – Львів. – Кн. I. – С. 7-23.

Горелик М.

2003 Оружие Древнего Востока. – СПб. – 315 с.

Котова Н.С.

1996 Нижньодонська культура // Словник-довідник з археології. – К., 1996. – С. 179.

Пастернак Я.

1961 Археология Украины. – Торонто, 1961.

Koško A.

2001 Zagadnienie wczesnobrązowej cezury w rozwoju “szlaku” Krym–Jutlandia // Od neolityzacji do początków epoki brązu. – Poznań. – S. 283-289.

Kločko V.

2001 Weaponry of societies of the Northern Pontic culture circle: 5000-700 BC. – Vol.10. – 376 c.

Mykola BANDRIVS'KYJ, Vitalij KONOPLJA

NEW FINDS OF MACE'S AND BATTLE-HAMMER'S HEADS OF THE PERIOD OF
ENEOLITHIC-EARLY BRONZE AGE FROM UPPER DNISTER REGION

Information about new-founded mace's heads and battle-hammer of the period of Eneolithic-Early Bronze Age are published in the paper. On the basis of analogies from reliably-dated sites, permanent infiltration of population of steppe and forest-steppe cultures of Ukraine to Upper Dnister region is supposed.